

ქართული საეკლესიო ხუროთმოძღვრების როლი სოციალურ-სივრცის შექმნაში (წარსული და აწმყო)

დეა გუნია

საკვანძო სიტყვები: ქართული ხუროთმოძღვრება, რელიგიურ-კულტურული სივრცე, დიდი კათედრალეები, შუა საუკუნეები, თანამედროვე ეპოქის იდენტობა

საქართველოში საზოგადოების კულტურული განვითარების წარმდგენი სატაძრო ხუროთმოძღვრება იყო და ახლაც ასეა. თუმცა, აღსანიშნავია, რომ ახალი ეპოქის იდენტობაზე მეტად შუასაუკუნეების ქმნილებების კომპლექსის ვილეთ.

ქართული საეკლესიო ხუროთმოძღვრების ისტორია, ქრისტიანობის გავრცელებიდან მოყოლებული თანამედროვეობამდე, თავისი უწყვეტობით ერთ-ერთი საუკეთესო საშუალებაა გავიაზროთ, თუ როგორი დომინანტური ხდება ქრისტიანული რელიგია ერის სოციალურ-სივრცის ფორმირებაში.

ქართული შუა საუკუნეების ხუროთმოძღვრების განხილვისას ძალიან თვალსაჩინოა, რომ რელიგიურ-კულტურული სივრცე ბუნებრივ ლანდშაფტთან ყოველთვის ჰარმონიულად ურთიერთქმედებდა. ხან მცხეთის ჯვრის მონასტერივით, გარემოს გვირგვინად გვევლინება, ხან საფარის მონასტერივით ხეობის ტყის სიმწვანეში ჩამალული, მიახლოებისთანავე, სულიერი სავანის სახით, თვალწინ აღმოცენდება. მეოთხე საუკუნიდან მოყოლებული მეტვრამეტე საუკუნის ჩათვლით, საეკლესიო ხუროთმოძღვრება სწორედ ამ აღქმათა მონაცვლეობას ქმნის. მნიშვნელოვანია იმის ხაზგასმა, რომ საქართველოს ნებისმიერი რეგიონის ხუროთმოძღვრების უდიდეს ნაწილს გააჩნია არა მხოლოდ ისტორიული მნიშვნელობა, არამედ მაღალი მხატვრული ღირებულება.

გასაბჭოებამ დიდი დაღი დაასვა ქართულ ეკლესიას, თითო-ორი მონასტერი განაგრძობდა ფუნქციონირებას. მეოცე საუკუნის მიწურულიდან, როდესაც ეკლესია კვლავ მოძლიერდა და მრევლი მნიშვნელოვნად გაიზარდა, ძველ მონასტრებსა და ცალკეულ ტაძრებში მსახურების განახლებასთან ერთად, დღესაც ახალი ტაძრების მშენებლობა ძალიან დიდი სიხშირით მიმდინარეობს.

არქიტექტურული ნაგებობის შექმნისას უმთავრესი ფაქტორი მისი ფუნქცია და მნიშვნელობაა. საეკლესიო ხუროთმოძღვრებაზე როდესაც ვსაუბრობთ, რა თქმა უნდა, მთავარი ლიტურგიის წარმართვაა. სწორედ ლიტურგიის მსვლელობის წესის შესაბამისად ნელ-ნელა ადრე შუასაუკუნეებიდანვე ჩამოყალიბდა ქრისტიანული ტაძრის ტიპოლოგია. რა თქმა უნდა, მრევლის ზრდასთან ერთად იზრდებოდა არქიტექტურის მასშტაბი. ასევე მნიშვნელოვანი ფაქტორია კონკრეტულ დროსა და სივრცეში ქვეყანაში არსებული პოლიტიკურ-სახელმწიფოებრივი ვითარება. თუ ქვეყანა განიცდის აღმავლობას, სიძლიერეს სხვა სახელმწიფოების მიმართ, მაშინ განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ძლევა-მოსილების ხაზგასმას

და დიდებული კონსტრუქციების შექმნას, ან უკვე არსებული მნიშვნელოვანი ძეგლის გამშვენებას. კაცობრიობის განვითარების ყველა ეტაპზე არქიტექტურა იყო სოციოკულტურული ვითარების ერთ-ერთი მთავარი წარმომჩენი. სახელმწიფოების ეკონომიკური, პოლიტიკური და კულტურული სიძლიერის თვალსაჩინოებისთვის დიდებული არქიტექტურული კონსტრუქციების შექმნა საუკეთესო საშუალება იყო და არის დღესაც.

ჩვენ შეგვიძლია, თვალი გავადევნოთ, თუ რომელ პერიოდში რა უფრო მნიშვნელოვანი იყო - სახელმწიფოს სიძლიერის ხაზგასმა, ეკლესიისა და მონარქის ხელისუფლების ერთიანი დიდების წარმოჩენა, თუ ეკლესიის სამონასტრო ცხოვრების, ღმერთთან იდუმალი ზიარების, საღვთო საიდუმლოებისამებრ, საიდუმლო განგებით მოცული სივრცის შექმნა. ამ ყოველივეს ყველაზე მეტად წარმოგვიდგენს არქიტექტურის მასშტაბურობა, ან კამერულობა. ამასთანავე, რელიეფური გამოსახულებებისა და ზოგადი შემკულობის სემანტიკა ყოველთვის მნიშვნელოვან პირდაპირ, ხან კი შეფარულ გზავნილებს მოიცავს.

თუ ტაძარი აგებული იყო სახელმწიფოს დიდების გზავნილით, ეს ყოველივე იმდენად ზუსტად, გულწრფელად იყო წარმართული, რომ ყოველ ჯერზე მრევლი იგსებოდა სწორედ იმ განცდით, რომ შედიოდა სივრცეში, რომელიც წარმოაჩენდა ქტიტორთა საღვთო განგებულებასთან სიახლოვეს (კუმურდო, ოშკი, ხახული, იშხანი, ბაგრატი, გელათი). დღესაც კი, შუასაუკუნეების ტაძარში შესვლისას, სივრცის საკრალურობა ზუსტად ისევე აღიქმება - ადამიანი განიცდის ღვთისადმი მოშიშებას და გრძნობს ისტორიული მონარქისადმი მოწიწებას, მისი სიძლიერის, სიბრძნის, ღვთივკურთხეულობის განცდას. ეს ფაქტორი ძალიან მნიშვნელოვანია. ჩვენ ვხვდებით არა მართო საქტიტორო წარწერებში განდიდებულ მეფეებს, არამედ უშუალოდ ტაძრის კედლებზე რელიეფური გამოსახულებების თუ ფრესკული მხატვრობის სახით - თანაც შარავანდმოსილებს. ასეა ოშკის კათედრალურ ტაძარზე¹ დეისუსის რელიეფური კომპოზიციის თანმხლებად წარმოდგენილი, კვადრატული შარავანდით, დავით მაგისტროსი და ბაგრატი ერისთავთ

ერისთავი ტაძრის მოდელებით ხელში (სურ. 1). ასევე კუმურდოს ტაძრის მაგალითზე, როდესაც გუმბათვეშა აფრა-ტრომპებში გამოსახულია ტაძრის ქტიტორი აფხაზთა მეფე ლეონი და მოპირდაპირე მხარეს, მისი და დედოფალი გურანდუხტი.² (სურ. 2) ძალიან მნიშვნელოვანია გელათის ტაძრის ფრესკული მხატვრობა დავით აღმაშენებლის გამოსახულებით თუ თამარ მეფის არაერთი ფრესკა (ვარძია, ბეთანია, ყინწისი, ბერთუბანი) - ჩვენ შეგვიძლია დარწმუნებით ვთქვათ - რადგანაც ეს გამოსახულებები დღეს, მიუხედავად მათი დაზიანებულებისა, თითქმის წაშლილ მდგომარეობაში მყოფობისა, ჩვენ გვიქმნის მოწიწების განცდას, ხალხზე მისი გავლენა წარსულში კიდევ უფრო აღმატებული იქნებოდა. ცხადია, შუასაუკუნეებში, სასულიერო და ასევე საერო, მნიშვნელოვანი საკითხების ხალხამდე მიტანის ერთ-ერთი ყველაზე მასობრივი საშუალება იყო ეკლესია. თუ ჯერ კიდევ მე-10 საუკუნეში უმეტესად გვხვდება საღვთო საიდუმლოების სიმბოლური საზრისით დატვირთული გამოსახულებების შეფარულად, ყველასთვის მიუწვდომლად წარმოდგენა, მეტერთმეტე საუკუნიდან ხდება პირიქით - ყოველივე მნიშვნელოვანის ნარატიული წარდგენა. ტაძართა ფრესკული მხატვრობით სრულად შემკობა. დღესასწაულთა ამსახველი კომპოზიციების სრული ციკლის ასახვა - ანუ, მნიშვნელოვანი გახდა ხალხისთვის ყოველივეს შემეცნება, განათლება და ამის საფუძველზე რწმენის ამაღლება.³

ქართული ხუროთმოძღვრების ზოგადი ტიპოლოგია იმდენად მკვიდრად ჩამოყალიბდა, რომ ის ძირითადად გარკვეული კონსტრუქციული ელემენტების ცვლილების ხარჯზე ვითარდებოდა, თუმცა, მცირე სახის ვარიაციებითაც კი იქმნებოდა თვითმყოფადი ხუროთმოძღვრული ძეგლი. მთავარი იყო მოთხოვნის გააზრება - მრევლის სიუხვის გამო, საჭირო იყო შიდა სივრცის გაზრდა თუ საკმარისი იყო კამერული, იდილიური გარემოს შექმნა. რეალურად საერთოდ არ აქვს მნიშვნელობა, ტაძარი გუმბათოვანია თუ ბაზილიკური - ხუროთმოძღვრებს საოცრად შეეძლოთ შეექმნათ არქიტექტურის ტექტონიკურობა იმგვარად, რომ სრულად წარმოეჩინათ ჰარმონიუ-

1 ალადაშვილი, ოშკის, 2006.
 2 გუნია, კუმურდოს, 2019.
 3 ვირსალაძე, ქართული, 2007.

ლი, დიდებული სოციალურული გარემო - ამის საუკეთესო ნიმუშია, ისტორიულ ტაო-კლარჯეთში მდებარე ქართული მემკვიდრეობა, ოთხთა ეკლესია და პარხალი.⁴

ამგვარად, დიდი კათედრალები იგებოდა მაშინ, როდესაც სახელმწიფო იყო ძლიერი (X საუკუნის II ნახევრიდან), როდესაც საერო და საეკლესიო ხელისუფლება ერთიანად მიიღტვოდა ტრიუმფის დემონსტრაციისკენ. შემოქმედებითი პროცესისთვის რეალური ტრიუმფის განცდა იმდენად მძლავრი შთაგონების წყარო იყო, რომ ის საფუძველს ქმნიდა გულწრფელად წარმოეჩინათ ქრისტიანობის მთავარი იდეა - სიკვდილზე გამარჯვება, ქრისტეს აღდგომით მოპოვებული მარადიული სიცოცხლე, დიდება. ეს ყოველივე კი, ხუროთმოძღვარს თუ ქვაზე კვეთის ოსტატს აძლევდა თავისუფალი, ალტკინებული მუშაობის საშუალებას. იქმნებოდა დიდებული ტრიკონქები თუ მრავალაფსიდიანი ტაძრები (სურ. 3). ასეთ ტაძრებში არქიტექტურული ელემენტები მიმართულია გუმბათქვეშა სივრცისკენ და ერთიანად ვერტიკალურ ღერძზეა აზიდული. ფასადები იშკობა თაღებით და კარ-სარკმელთა სრულად შემომფარგვლელი ორნამენტული შემკულობით. სამოთხის სახისმეტყველებით, მცენარეულ ორნამენტთა ხვიარებს ერთვის ფრინველთა და ცხოველთა გამოსახულებები, ამასთანავე მარადიულობის, უწყვეტობის სემანტიკით, მათ ენაცვლებათ წნული ორნამენტის ლენტები. ოსტატები მუშაობენ იდეის სრული გააზრებით. ყოველი ჩუქურთმა და, რა თქმა უნდა, რელიეფური გამოსახულება მთავარ სემანტიკურ საზრისს ემსახურება. ქართული შუა საუკუნეების ხუროთმოძღვრების დეკორატიულ სისტემას ახასიათებს მნიშვნელოვანი რამ - ის არის ლაკონიური და ასევე მრავალფეროვანი, დახვეწილი, დიდებული და, ამავე დროს, სადა, ნაკლებად პომპეზური. ეს ყოველივე სწორედ ქართული ეროვნული კულტურის ხასიათია.⁵

საქართველოში, მაშინაც კი, როდესაც ტაძარი წარმოადგენს მყუდრო სამონასტრო კომპლექსის შემადგენელ ნაწილს და ტყის მასივშია შეფარული - ეპოქის სოციალურული გარემოს კვალი ადვილი

წასაკითხია - ამის მაგალითია თამარ მეფის ეპოქის ხუროთმოძღვრების ცხოველხატული სტილის ტაძრები (ქვათახევი, ბეთანია და სხვა). ბუნებრივ ლანდშაფტში შეყუყულობა და ვირტუოზული ჩუქურთმობა - შემკულობა - ერთიანად მიგვანიშნებს კულტურის დახვეწილ, მაღალმხატვრულ დონეზე, როდესაც უკვე აღარ არის საჭირო იდეოლოგიური გზავნილების სემანტიკის ფართოდ გამოყენება (სურ. 4).

გასაკვირი არ არის, რომ XXI საუკუნის, დღევანდელი მორწმუნე ადამიანის ცნობიერებაში, ერთგვარ უზენაეს საბოძს სწორედ შუა საუკუნეების ტაძრები წარმოადგენს. დღეისათვის სატაძრო მშენებლობა ძალიან აქტუალურია. საშუალოდ 2000 წლიდან რომ განვიხილოთ, ჩვენ დავინახავთ, რომ ტაძრების აგების პრიორიტეტს წარმოადგენს მჭიდროდ განაშენიანებული ურბანული გარემო. საინტერესოა, რომ პირველ ათეულ წელს იგებოდა განაშენიანებაში შედარებით უფრო ჰარმონიულად ჩაწერილი, კამერული ზომის ტაძრები. მეორე ათეულში კი დაიწყო უკვე არსებული ტაძრების მიმდებარე ტერიტორიის ათვისება ძირითადად უფრო დიდი ზომის ტაძრების ასაშენებლად (სურ. 5). ამგვარად, ხშირად, ჩვენ თვალს ვადევნებთ, ძველი ნაგებობის ახლით შთანთქმას ან სივრცეში ჩაჭედვას. ფაქტობრივად, ტაძრების ერთმანეთზე მიდგმის გამო, ირღვევა სივრცის თავისუფალი აღქმა და ბუნებრივ გარემოსთან, განაშენიანებასთან ჰარმონიული შერწყმა. ეს ყოველივე არღვევს არქიტექტურულ კომპოზიციას და ძლიერ აკნინებს პირვანდელ ჩანაფიქრს. ასეთი შემთხვევების სიხშირე გვაჩვენებს, რომ მხატვრული ესთეტიკა, დღევანდელ საზოგადოებაში, უკან იხევს და უპირველესი აქცენტი არქიტექტურის ტევადობაზე გადადის.

თანამედროვე ტაძართმშენებლობაზე საუბრისას უმნიშვნელოვანესია თბილისის დიდი საკათედრო ტაძრები - წმინდა სამების⁶ და მახათას მთის ივერიის ღმრთისმშობლის ხატის სახელობა⁷ ტაძრები (სურ. 6). მათი მასშტაბურობა უკავშირდება ქრისტეს დაბადებიდან 2000 წლის და საქართველოს მართლმადიდებლური ეკლესიის ავტოკეფალიის 1500 წლის საიუბილეო თარიღების აღნიშვნას. მშენებლობის არსი

4 ჯობაძე, ქართული, 2006.

5 გუნია, სადოქტორო დისერტაცია, 2015, გვ. 130-152.

6 არქიტექტორი არჩილ მინდიაშვილი. მშენებლობის წლები - 1996-2004.

7 არქიტექტორი ომარ ნაფეტვარიძე. მშენებლობის წლები - 2012-2017.

იყო ცხადი გზავნილის მატარებელი და შესაბამისად შედგა ფუნდამენტური საპროექტო გეგმა. ელიას და მახათას მთებზე აღმართული კათედრალური გაბატონებულია გარემოზე და თავისთავად ქმნის საკრალურობის განცდას – ეს კი მკაფიო დეკლარაციაა, რომ საქართველოში ქრისტიანული რელიგია კვლავ დომინანტურია. მრევლი ამ ტაძრებში, განსაკუთრებით, მნიშვნელოვან დღესასწაულებზე იყრის თავს. დედაქალაქის სტუმრებისთვის კი, მიუხედავად მრწამსისა, თვალსაჩინო ღირსშესანიშნაობად იქცა. ტურისტებს საშუალება აქვთ, გაეცნონ არამხოლოდ ქართულ ისტორიულ კულტურულ მემკვიდრეობას, არამედ თანამედროვე ძალიან მასშტაბურ არქიტექტურულ ქმნილებებს – რაც ხაზს უსვამს, ქართული საზოგადოებისთვის, ტრადიციისამებრ, ეკლესიის როლის მნიშვნელოვნებას.

სწორედ ამავე გზავნილით წარმოჩნდება კახეთში ბოდბის დედათა მონასტრის წმინდა ნინოს სახელობის ახალი ტაძარი.⁸ (სურ. 7) ის ბოდბის გაშლილი სივრცის უნიკალურ ლანდშაფტში სრული დომინანტი გახდა. ძველი ტაძარი, წმ. ნინოს ეკვდერითურთ, გამწვანებაში მყუდროდ მიიმალა. მნიშვნელოვანი სულიერი კერის გარდა, ბოდბე დიდი ხანია ტურისტულად აქტიური ლოკაციაა. მონასტრის ეზოში, აყვავებულ ტერასებს შორის ამოზიდული ახალი ტაძარი, პოლიქრომიული აქცენტებით გადაწყვეტილი პერანგით, მნახველთათვის მიმზიდველ გარემოს ქმნის. სასკოლო ექსკურსიების ნაკადები და ტურისტთა ჯგუფები ერთმანეთს ენაცვლება და ფოტოსესიები წარმატებით მიმდინარეობს.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, საუკუნეების განმავლობაში ქვეყნის წარმომჩენი სწორედ საეკლესიო ხუროთმოძღვრება იყო. განხილული ტაძრები გვიჩვენებს, რომ დღესაც ისტორიული ტრადიცია, გარკვეულწილად, გრძელდება. თუმცა, უნდა ითქვას, რომ ახალი ეპოქის იდენტობა, ბევრად უფრო ცხადად, საერო დანიშნულების საზოგადოებრივ არქიტექტურაში იკითხება. ახალი სამშენებლო ტექნოლოგიები იძლევა შემოქმედებით თავისუფლებას – ხან გემოვნებით, ხანაც უგემოვნოდ – თუმცა, ესეც ეპოქის სოციოკულტურული გარემოს რეალობის ინდიკატორია.

ქართული ხუროთმოძღვრების განვითარების გზა იყოფა ეტაპებად და ყველა ეტაპს თავისი მახასიათებლები გააჩნია. გვაქვს, მხატვრული თვალსაზრისით, როგორც არაერთი აღმავლობის, ისე სტაგნაციის და ძიების პერიოდები. ყველა ეს პერიოდი მეტყველებს იმუამინდელ საზოგადოებრივ განვითარებაზე.

XX საუკუნის მიწურულიდან ქართული საზოგადოება ცდილობდა, საბჭოთა პერიოდის მარწუხებით შეზღუდული, სულიერება აქმაღლებინა და ამისთვის მჭიდროდ ჩაეჭიდა შუა საუკუნეების დიდებულ ქმნილებებს. ყველა ახლად აშენებული ტაძარი არის წარსულის კომპილაცია. განსაკუთრებით ხშირია სვეტიცხოვლის ტაძრის ტიპოლოგიური რემინისცენცია. საზოგადოება გაურბის სიახლეს, ეშინია, თვლის, რომ მხოლოდ ის არის ღირებული რაც უკვე ისტორიად იქცა.

XXI საუკუნის პირველი ოცწლეულის დასრულების შემდეგ, უკვე დროა ახალმა საუკუნემ ახალი ტენდენციები შექმნას. ქართული საეკლესიო ხუროთმოძღვრება უნდა იყოს ცოცხალი და ახლისმთქმელი. არქიტექტორებს, ქვაზე კვეთის ოსტატებს უნდა მიენიჭოთ თავისუფლება. ქართული ჩუქურთმოვანი რეპერტუარი ყოველთვის იყო განვითარებადი. საწყისი მოტივის ვირტუოზული გარდაქმნა, მცენარეული თუ გეომეტრიული წნულების პლასტიკური, დენადი კომპოზიციები ყოველთვის იცვლებოდა.

ძალიან მნიშვნელოვანი პროცესი იყო 1990-იან წლებში, როდესაც სამების საკათედრო ტაძრის შექმნისთვის კონკურსი გამოცხადდა და განიხილეს მრავალი პროექტი. კონკურსები მართლაც აუცილებელია, თუმცა, მნიშვნელოვანია, რომ შეფასების მთავარ კრიტერიუმად განმსაზღვრელი იყოს როგორც ქართული ხუროთმოძღვრული სკოლის ზოგადი მახასიათებლების ერთგულება, ისე ახალი ეპოქის მკაფიო ნიშანი.

ქართული ხუროთმოძღვრების განვითარების გზა მხოლოდ ამ შემთხვევაში გაგრძელდება. საზოგადოებამ უნდა მოახდინოს საკუთარი არსებობის, დროის შესატყვისად აღქმა. ამასთანავე, უპირველესი უნდა იყოს კულტურულ მემკვიდრეობაზე ზრუნვა და ყურადღება უნდა მიექცეს მათი ავთენტური გარემოს შენარჩუნებას.

8 არქიტექტორი თემურ ბერიძე. ტაძრის მშენებლობის წლები – 2009-2019.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- ალადაშვილი ნ., ოშკის ტაძრის (Xს-ის II ნახ.), სკულპტურული დეკორი და მისი პროგრამის დამოკიდებულება მონასტრის თანადროულ ვითარებასთან, აკადემია, ტ. 6-7, 2006.
- გუნია დ.(მ.), X საუკუნის შუა ხანების ქართული საფასადო პლასტიკის თავისებურებანი – კუმურდოს ტაძრის მაგალითზე, სადოქტორო დისერტაცია, 2015.
- გუნია დ., კუმურდოს კათედრალი, თბ., 2019.
- თუმანიშვილი დ., საზრისისა და მხატვრული ფორმის მიმართებისთვის შუა საუკუნეების ქართულ ხუროთმოძღვრებაში (მცხეთის ტაძრების მაგალითზე), გზაჯვარედინზე, წერილები, ნარკვევები, თბ., 2008.
- თუმანიშვილი დ., შუასაუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრების ეროვნული ერთიანობის შესახებ, წერილები, ნარკვევები, თბ., 2001.
- მანაბელი კ., საერო პორტრეტი ადრეფეოდალურ საქართველოში, ხელოვნება #2, 1991.
- ჯობაძე ვ., ადრეული შუა საუკუნეების ქართული მონასტრები ისტორიულ ტაოში, კლარჯეთსა და შავშეთში, თბ., 2006.
- Аладашвили Н.А., Монументальная скульптура Грузии, Москва, 1977.
- Khundadze T., Images of Historical Persons in Georgian Architectural Sculpture of the Middle Ages (6th through 11th century), Tb., 2009.

THE ROLE OF GEORGIAN CHURCH ARCHITECTURE IN THE FORMATION OF SOCIOCULTURAL SPACE

(Past and Present)

Dea Gunia

Keywords: Georgian architecture, religious and cultural space, large cathedrals, the Middle Ages; contemporary cultural identity

In Georgia, church architecture was and still is an epitome of society's cultural development. Notably, however, what we see here is rather a compilation of medieval artworks than the identity of a new era.

The history of Georgian church architecture, from the spread of Christianity to modern times, with its continuity, is one of the best ways to understand how dominant the Christian religion becomes in the formation of the nation's sociocultural life.

When considering Georgian medieval architecture, it is visible that the religious and cultural space always harmoniously interacted with the natural environment. Sometimes it appears as the crown of the environment like the Mtskheta Jvari Monastery, sometimes it is hidden in the greenery of the valley forest like the Sapara Monastery, and upon approaching, it emerges before our eyes in the form of a spiritual abode. In the 4th-18th centuries, church architecture ensures a succession of these perceptions. Importantly, the largest part of the architecture of any Georgian region boast both historical and high artistic value.

Sovietization put a great strain on the Georgian Church, just a few monasteries continued to function. Since the end of the 20th century, when the Church regained strength and the congregation increased significantly, together with the revival of services in old monasteries and individual churches, the construction of new churches is still in full swing.

The most important issue in creating an architectural structure is its function and meaning. Certainly, for church

architecture, worship is key. From the early Middle Ages, the typology of a Christian church was gradually shaped by liturgical rites. As the parish grew, so did the scale of the architecture. The political situation in the country at a specific time is also an important factor. If the country was experiencing a rise, then special importance was given to emphasizing the power and creating magnificent constructions, or embellishing an important existing monument. At all stages of human development, architecture was one of the main embodiments of the sociocultural situation. Creating magnificent architectural structures was and still is the best way to show the economic, political, and cultural strength of states.

We can trace what was more important in particular historical periods, whether it involves emphasizing the strength of the kingdom, presenting the united glory of the church and the monarch's authority, or creating a chamber spiritual space of the church's monastic life. All this is best represented by the scale of architecture and also the semantics of relief images and general decoration which always include important direct or sometimes hidden messages.

If a church was built with the message of the glory of the state, it was done so precisely and honestly that the congregation was invariably filled with a sense of entering a space personifying the closeness between divine

providence and the church's founders (Kumurdo, Oshki, Khakhuli, Ishkhan, Bagrat, Gelati). Even today, when entering a medieval church, the sanctity of the space is perceived in the same way: one experiences the fear of God, with reverence toward the historical monarch, appreciating his strength, wisdom, and divine blessing. This fact is very important. We meet glorified kings not only in the inscriptions but also in the form of relief sculptures or fresco paintings, all with halos. For example, the Oshki Cathedral with a relief Deisis composition with additional figures of David Magistros and Bagrat Eristavt-Eristavi holding models of churches in their hands (Illustration #1)¹. Also in the Kumurdo Cathedral: King Leon III of Abkhazia, the founder of the temple (964c.), and his sister, Queen Gurandukht, are depicted in the pendentives and squinches under the dome (ill. #2)². The fresco painting of the Gelati Cathedral with an image of Davit Agmashenebeli (David IV the Builder) and numerous frescoes of Queen Tamar (Vardzia, Bethania, Kintvisi, Berthubani) are very important in that they, despite their damaged, almost erased state, evoke respect and awe. Surely, their impact would have been even greater in the past. Obviously, in the Middle Ages, the church was one of the most mass means of bringing important issues to the people, religious and secular alike. If in the 10th century we still find mostly a less spectacular representation of images loaded with the symbolic meaning of the divine mystery (secretly, inaccessible to everyone), after the 11th century, the opposite happened: the narrative presentation of everything important. Churches were fully decorated with frescos. Reflecting the full cycle of compositions depicting holidays, it became important for people to know everything, educate them and nurture their faith.³

The general typology of Georgian church architecture was so well-established that it developed mainly at the expense of changing certain structural elements. Still, even with minor variations and strong creative capacities, each time independent architectural monuments were created. The main point was to understand the demand: due to the abundance of the congregation, it was necessary to increase the internal space or it was enough

to create a chamber, idyllic environment. Regardless of whether a church is domed or comes in the form of a basilica, architects were able to create the tectonics of architecture so as to fully represent a harmonious, glorious sociocultural environment, best exemplified by the Otkhta and Parkhali Churches in historical Tao-Klarjeti⁴.

Thus, large cathedrals were built when the state was strong (from the second half of the 10th century), when secular and ecclesiastical authorities together strove to demonstrate triumph. The feeling of real triumph in the creative process was such a powerful source of inspiration that it created the basis for honestly presenting the main idea of Christianity: victory over death, eternal life and glory through the Resurrection of Christ. All this allowed the architect or master stone-carver to work freely. Magnificent triconches and multi-apsidal churches were built (ill. #3). Here, architectural elements are directed towards the space under the dome and pulled together on a vertical axis. The façades are decorated with arches and fully enclosing the doors and windows. With the expression of heaven, the images of birds and animals are attached to the loops of plant ornaments. Masters work with a complete understanding of the idea. Each carving and, of course, a relief image conveys the main semantic meaning. The decorative system of Georgian medieval architecture is concise and diverse, refined, majestic, and, at the same time, simple and less pompous, making up the main characteristics of Georgian culture.⁵

In Georgia, even when a church is part of a cozy monastic complex hidden in a forest massif, signs of the era's sociocultural environment are easy to read, as seen in the Georgian Baroque style churches from Queen Tamar's period (Kvatakhevi, Bethania and others). Blending the nature and virtuosic carving decorations bears witness to a sophisticated, highly artistic level of culture, when it is no longer necessary to use the semantics of ideological messages in a wide way (ill. #4).

Certainly, in the consciousness of the believer of the 21st century, medieval churches represent a kind of supreme measure. Today, church construction is very relevant. Since 2000, priority in terms of church construction

1 ნ. ალადაშვილი, ოშკის ტაძრის, 2006.

2 დ. გუნია, კუმურდოს კათედრალი, 2019.

3 თ. ვირსალაძე, ქართული მხატვრობის ისტორიიდან, 2007.

4 ვ. ჯობაძე, ქართული მონასტრები ისტორიულ ტაოში, კლარჯეთსა და შავშეთში, 2006.

5 დ.(მ.)გუნია, სადოქტორო დისერტაცია, 2015. გვ.:130-152.

locations is given to a densely built-up urban environment. Interestingly, in the first decade of the 21st century, comparatively more harmonious, chamber-sized churches were built. In the next decade, areas surrounding existing churches were used mainly for the construction of larger churches (ill. #5). Thus, often, we watch old structures absorbed or incorporated by new ones. In fact, due to the placement of churches on each other, free perception of space and harmonious combination with the natural environment and development are violated. All of this disrupts the architectural composition and strongly detracts from the original idea. The frequency of such cases shows us that artistic aesthetics in today's society is dwindling and primary emphasis is shifting to the dimensions of architecture.

When it comes to modern cathedral construction, Tbilisi's large cathedrals deserve special mention: churches dedicated to the Holy Trinity⁶ and the Icon of the Mother of God of Iveria on Mount Makhata⁷ (ill.#6). Their scale is related to the celebration of the 2000th anniversary of the birth of Christ and the 1500th anniversary of the autocephaly of the Georgian Orthodox Church. Their construction sought to deliver a clear message, so their designs were developed accordingly. The cathedrals erected on Mounts Elia and Makhata dominate the environment and create a sense of sacredness, a clear declaration that the Christian religion is still dominant in Georgia. Parishioners gather in these temples, especially on important holidays. For the visitors of the capital, regardless of their creed, it has become a visible landmark. Tourists have a chance to become acquainted with both Georgia's historical cultural heritage and large-scale modern architecture emphasizing, according to tradition, the role of the Church for Georgian society.

Another important contemporary monument is the new Church of St. Nino at the Bodbe Convent, Kakheti (ill.#7)⁸ dominating the unique landscape of Bodbe's vast space. The old church, alongside St. Nino's Chapel, is hidden in the greenery. Besides being an important spiritual center, Bodbe has long been an active tourist location. In the courtyard of the monastery, between lush terraces, the new temple, with its polychrome accents, creates an

attractive environment for visitors. Streams of school excursions and groups of tourists alternate and photo sessions are successful.

As mentioned above, church architecture has embodied the country for centuries. Said churches show that even today historical tradition, to some extent, continues. However, the identity of the new era can be discerned much more clearly in public architecture of secular purpose. New construction technologies allow creative freedom, tasteful or tasteless, though this is also an indicator of the reality of the sociocultural state of the era.

The development of Georgian architecture is divided into stages, each with its characteristics and periods of artistic ups and downs. All these periods indicate the current social development.

From the end of the 20th century, Georgian society, limited by the hardships of the Soviet period, tried to raise its spirituality, holding fast to the great legacy of the Middle Ages. Every newly built church is a compilation of the past. The typological reminiscence of the Svetitskhovli Cathedral is especially frequent. Society avoids things new, it is afraid, and it believes that only what has already become history is valuable.

In the 2020s, it is time for the new century to create new trends. Georgian church architecture should be alive and innovative. Architects, stone-carvers should be given freedom. The Georgian carving repertoire has always been evolving. A virtuoso transformation of the initial motif, the plasticity, flowing compositions of floral or geometric braids were always changing.

The 1990s saw a very important process when a competition for the construction of the Holy Trinity Cathedral was announced and many projects were discussed. Competitions are really necessary, however, and the main criterion of evaluation must be adherence to the general characteristics of the Georgian school of architecture, as well as a clear sign of the new era.

This is the only way for Georgian architecture to develop. Society should perceive its existence in line with the times. At the same time, taking care of cultural heritage should be the priority and attention should be paid to preserving their authentic environment.

6 Architect Archil Mindiashvili. Years of construction: 1996-2004.

7 Architect Omar Napetvaridze. Years of construction: 2012-2017.

8 Architect Temur Beridze. Years of construction: 2009-2019.

REFERENCES:

- ალადაშვილი ნ., ოშკის ტაძრის (Xს-ის II ნახ.), სკულპტურული დეკორი და მისი პროგრამის დამოკიდებულება მონასტრის თანადროულ ვითარებასთან, აკადემია, ტომი 6-7, 2006, გვ. 35-39.
- გუნია დ.(მ.), X საუკუნის შუა ხანების ქართული საფასადო პლასტიკის თავისებურებანი - კუმურდოს ტაძრის მაგალითზე, სადოქტორო დისერტაცია, 2015.
- გუნია დ., კუმურდოს კათედრალი, თბ. 2019.
- თუმანიშვილი დ., საზრისისა და მხატვრული ფორმის მიმართებისთვის შუა საუკუნეების ქართულ ხუროთმოძღვრებაში (მცხეთის ტაძრების მაგალითზე), გზაჯვარედინზე, წერილები, ნარკვევები, თბ., 2008, გვ. 92-143.
- თუმანიშვილი დ., შუასაუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრების ეროვნული ერთიანობის შესახებ, წერილები, ნარკვევები, თბ., 2001წ. გვ. 73-82.
- მახაბელი კ., საერო პორტრეტი ადრეფეოდალურ საქართველოში, ხელოვნება #2, 1991.
- ჯობაძე ვ., ადრეული შუა საუკუნეების ქართული მონასტრები ისტორიულ ტაოში, კლარჯეთსა და შავშეთში, თბ., 2006. გვ. 181-216.
- Аладашвили Н.А., Монументальная скульптура Грузии, Москва, 1977. გვ. 96.
- Khundadze T., Images of Historical Persons in Georgian Architectural Sculpture of the Middle Ages (6th through 11th century), V. Beridze 1st International Symposium of Georgian Culture, Tbilisi, 2009. p. 152-158.



1. ოშკი, დეისუსის კომპოზიციის მხედრების თანხლებით (Xს.) (ფოტო - დ. ერმაკოვი).
OSHKI, DEISIS COMPOSITION ACCOMPANIED BY DONATORS- (XC.); (PHOTO - D. ERMAKOV)



2. კუმურდოს კათედრალის მხედრების რელიეფური მანდაკებები (Xს.).
RELIEF SCULPTURES OF THE DONATORS OF KUMURDO CATHEDRAL -(XC.).



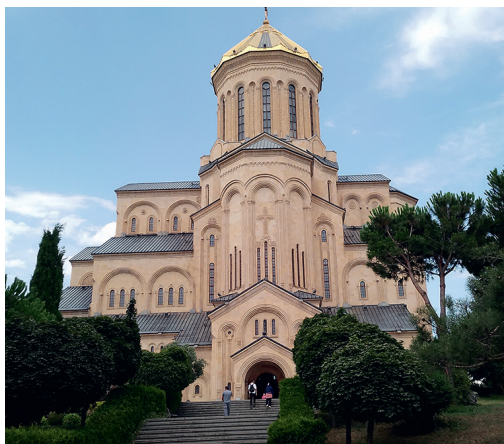
3. ბაგრატის კათედრალი 1003.
KUTAISI, BAGRATI CATHEDRAL - 1003.



4. ბეთანია - XII-XIII სს.
BETHANIA - XII-XIII CENTURIES.

5. თბილისი, წმინდა ნინოს სახელობის და
სულთმოფენობის სახელობის ეკლესიები
(ვაჟა-ფშაველას გამზ. № 51ა.)
TBILISI, SAINT NINO AND PENTECOST CHURCHES
(VAZHA-PHAVELA AVE. NO. 51A)





6. ა) თბილისი, წმინდა სამების საკათედრო ტაძარი - 1996-2004;
ბ) თბილისი, ივერიის ღვთისმშობლის ხატის სახ. ტაძარი - 2012-2017.
A) TBILISI, HOLY TRINITY CATHEDRAL - 1996-2004;
B) TBILISI, THE CATHEDRAL OF PANAGIA PORTAITISSA OF IBERIA TEMPLE - 2012-2017;



7. ბოდბე, წმინდა ნინოს სახელობის საკათედრო ტაძარი - 2009-2019.
BODBE, SAINT NINO CATHEDRAL - 2009-2019.